

100 év múltán

Amikor elolvastam a Kelemen Lajosról szóló megemlékezéseket — Ady jutott eszembe. Hihetetlen, mindkettő száz évvel ezelőtt született volna? Hiszen a költő — úgy tetszik — sokkal korábban, számunkra távoli korszakban, régi világban élt, a történetíró ellenben csak nemrég távozott közülünk, halljuk még szavait, látjuk magas, szikár alakját. Be sokat is jelent a magas kor, az esztendő-sokaság...

Mindezek ellenére azonban — különös mód — a rég elhunyt Adyról összehasonlíthatatlanul több írás, emlék, levél, tanulmány, adoma, történet maradt fenn, mint Kelemen Lajosról. A méltatlankodó felhördülésre szögezzem le nyomban: jól tudom, hogy ez az összevetés erőltetett, hiszen a két nagyság élete, munkája, hagyatéka nagyon eltért, mégis le kellett írnom e fölillant meglátást, hogy fényében rámutathassak, milyen keveset tudunk Kelemen Lajosról, milyen kevés az, amit tőle olvashatunk, mennyire rosszul sáfárkodunk hagyatékával.

A Kelemen-életmű sajátos; nagy erények ragyogása és pótolhatatlan mulasztások fájdalma egyedíti. Kelemen indulásakor a ténygazdagság még folttalan tudósi érdem, a pozitívista gyűjtögetést, a kutakodó szorgosságot még nem hozta szégyenbe egyes adatömlesztők felszínessége, a gyűjtéssel semmit kezdeni nem tudók bávatagsága. Ő a tények sokaságát szögezte szembe a híg ábrándkreációkkal, a romantikus vágy vezérelte magyarázatokkal. Miként korának népdalkutatói, az ősforráshoz ment vissza, s az eredeti okleveleket tanulmányozta. Sem előtte, sem utána nem akadt történészünk, aki úgy ismerte volna levéltáraink anyagát, s oly gazdagon tényadatolta volna minden állítását. Fáradhatatlansága értékes fölismerésekhez vezette, remek szempontokat lobbantott föl előtte, páratlanul értékes megelézéséhez segítette. Lett légyen szó városaink kialakulásáról, a székelység eredetéről avagy műemlékeink sajátosságairól, Kelemen eredeti és döntő súlyú adalékokkal, jellemző megvilágítással gazdagította minden kérdés ismeretét.

Ritka eset, hogy a levéltárak csendjéhez, a kutatás félrevonultságához és türelemmunkájához szokott ember kedvelje a sok tanítványt, a neveléssel járó magyarázatokat, előadói föllépést. Kelemen szívesen vállalkozott erre, meggyőződésből, belső indítékból: tudását nem önmagának, hanem a közösségnek gyűjtötte, nem rejtgető, nem kuporgató természet volt, hanem adakozó, alapjában véve népnevelő elhivatottságú, aki hatni akart, köztudatot alakítani, történelmi valóságismeretet létrehozni. Ebben a szellemben míg egyfelől elhárított magától egyetemi tanszéket, másfelől sűrűn vezetett végig a városokon, falvakon tanítványcsoportokat, s nyújtott nekik bőséges magyarázatokat. Ugyanakkor a nyilvánosságtól távol a levéltárakban, könyvtárakban, múzeumokban hosszú évtizedeken át tudósok, kutatók, tanárok sok-sok nemzedékét vezette be a bűvárkodás tudományába. Oly sok ismeretet halmozott föl, hogy ő megengedhette magának az adakozást, a pazarló bőkezűséget. Életműve ebben a tekintetben is ritka és példaadó.

De talán innen ered nagy fogyatékosága is. Úgy tetszik, hogy a kutatáson, tanításon, adakozáson túl nem maradt elég ereje a betakarított termés földolgozásához, papírra vetéséhez. Különösen az átfogó, nagy összegeзések, a monografikus munkák hiányzanak életművéből. Elmélyült tudásához, sokirányú ismereteihez képest keveset hagyott ránk. De csak ehhez a tudáshoz képest. Mert kisebb-nagyobb cikkei, tanulmányai, adatközlései fél évszázadon át jelentek meg az *Erdélyi című turisztikai-honismereti lapban* éppen úgy, mint az újságokban vagy az *Erdélyi Múzeumban*. És ez nem kevés. De mit gyűjtöttünk össze, mit rendeztünk sajtó alá, mi jelent meg abból ezidáig? Szabó T. Attilának *A Hétben* közölt ki-tűnő írása jegyzetében olvastam először, hogy elkészült az első Kelemen-kötet. De hát meg kellett ehhez várni a századik születési évfordulót? Kérdésem nem akar vád lenni valamilyen irányban, csupán fölkiáltás.

Kelemen sok cédulát, jegyzetet, vázlatot, naplót hagyott maga után. Lehet, hogy van, aki ismeri, gondolzza, földolgozza ezt az örökséget, lehet, hogy nem, de tény, hogy eddig nem kaptunk hírt róla, nem ismerjük a hagyatékot, nem tudjuk, mi a sorsa. Mindez pedig élesen veti föl a bevezetőben említett sáfárkodás kérdését, azt, hogy miként kezeljük, dolgozzuk föl, értékesítjük a jelenkor számára azt, amit jeles elődeink hagytak ránk.

Orvendetes, hogy Bustya Endre személyében van avatott Ady-kutatónk, hálás lehet irodalomszerető közönségünk azért, hogy Mikó Imre, Dávid Gyula, Veress Zoltán, Vásárhelyi Géza, Láng Gusztáv, Vita Zsigmond, Dáné Tibor néhány évi kutatómunka után értékes művekkel gazdagította Jókai-, Petőfi-, Tolnai-, Balázs Ferenc-, Brassai Sámuel-, Dsida-képünket, Asztalos Istvánról, Nagy Istvánról, Kós Károlyról — bár kismonográfiában — Izsák József, Sóni Pál, Varró János igyekezett képet nyújtani, be kell vallanunk azonban, hogy teljes (bár korántsem lezárt) ismeretösszegezésünk egyelőre csak a régi *Korunkról* van, s talán Gaál Gábor az egyetlen néhai kiválóságunk, akinek munkásságát eléggé (de nem teljesen) ismerjük, hála érte mindenekelőtt Tóth Sándornak, Rác Győzőnek, Balogh Edgárnak, Kántor Lajosnak, Szilágyi Júliának, Kovács Sándor Ivánnak, Becsky Andornak s más kutatóknak, kortársaknak. De mi történik a többiek örökével?

A kérdés nagyon is égető. A közelmúltban sok jelentős alkotó távozott el közülünk: Kós Károly, Mikó Imre, Nagy István, Bartalis János, Horváth István, Csehi Gyula, Nagy Imre, Vámszer Géza, Márton Gyula, Olosz Lajos. Legtöbbjük élete fogytáig dolgozott, temérdek néprajzi és irodalomtörténeti gyűjtés, levelezés, befejezett és félbehagyott vers, novella, regény, tanulmányrajz maradt utánuk. Hol az az ifjú építész, művészettörténész, aki a kősi architektúráról maradandó munkát fog alkotni? Ki rendezi sajtó alá Nagy István félbemaradt önéletrírásának elkészült fejezeit, ki lesz az a néprajzos, aki Vámszer gazdag gyűjtését, céduláit, jegyzeteit rendezze és földolgozza?

Föl kell tenni azonban egyszer már azt a kérdést is, vajon a kevésbé ismert egykori alkotók mit hagytak ránk? Tavaszy Sándor és Maksay Albert, Hobán Jenő, Nyárády Erasmus Gyula és Berde Amál, Bányai János, Antal Dániel vagy Bakk Elek, Simon Magda és Turnowsky Sándor, Xántus János, Orosz Endre, Péter Béla íróasztala fiókjában vajon mi szunnyad kutatóra várva?

Gondoljunk azonban nagy őreinkre. Az élőkre is. Kelemen Lajossal kapcsolatban sajnálkozva emlegetik: be kár, hogy a magnetofon csak élete vége felé kezdett nálunk elterjedni, ha szalagra vettük volna szóbeli hagyatékát, mennyivel több maradt volna ránk. Így van, s bizonyára ilyen megfontolásból kereste föl — igen helyesen — már évekkal ezelőtt Gazda József Nagy Imrét. Benkó Samu és Muzsnay Magda Kós Károly, Tóth Sándor Méliusz József szavait vette szalagra, de nyilván szívesen fogadná a kutatókat Szabó T. Attila, Tulogdy János, Balogh Edgár, Bányai László, Felszeghy Ödön, Eisikovits Miksa, Nagy István karnagy, Kacsó Sándor, Franyó Zoltán, Szegő Júlia, Debreczeni László, Endre Károly, Szabó Lajos, Salamon László, Kiss Jenő, Gyöngy Dénes, Szilágyi András.

Vigyázzunk, pótolhatatlan kincs kallódik el... A mai idős emberek vagy a már elhunytak olyan idők tanúi, amelyek soha nem térnek vissza; ők még a régi patriarchális faluban születtek, részesei voltak a munkásság ébredésének, önmagára találásának, átvészelték két világháborút, összeomlások és fölvirágzások előkészítői, véghezvivői vagy elszenvedői voltak. Bizonyos kérdések megválaszolására, jelenségek megvilágítására már csak az ő szavuk vagy írásuk hivatott és illetékes igazán, s nagyon sokat veszítenénk, jóval szegényebbek lennénk, ha nem hallgatnánk rájuk.

Jól tudom, minden múltértékeléssel szemben fölmerül a viszolygás: minek törődni annyit a múlttal, hiszen elég gondot ad a jelen? Csakhogy a hagyaték-ápolás nem csupán leltárkészítés, nem kereskedelmi mérleg. Az örökségek korszerű gondozásának és — ne féljünk kimondani — értékesítésének épp az a föladata, hogy újra meg újra tolmácsolja, értelmezze a műveket, gyűjteményeket, levelezést, naplót, s kihallja, kiolvassa belőlük azt, ami számunkra ma is vagy épp csak ma izes valamit. Mutatis mutandis, hogy praktikusabb legyen, érdemes rámutatnom, hogy nagyon, ötven, hatvan évvel ezelőtt Kós Károly, Vámszer Géza, Debreczeni László, Csutak Vilmos csupán értékmentés végett, a néprajz-tudomány számára gyűjtött tárgyakat, írt le eljárásokat, rajzolt motívumokat, napjainkban viszont, ha blokkadásunkat otthonosabbá, meghitté, egyedivé akarjuk alakítani, akkor kapva kapunk minden régi tárgyon, fölfedezzük a hajdani fazekasok, faragók, hímzők díszítőelemeit, szönek és írásos mintákat készítenek ismét az asszonyok, újraállítják a székel kapukat családi házak előtt. S ma, amikor Gyerőmonostoron, Kalotaszentkirályon, Körösfőn éppúgy, mint Kolozsváron, Nagyváradon vagy Csíkszeredában annyi műemléket restaurálunk, de jó volna alaposan

ismerni Debreczeni László páratlan műemlék-rajzgyűjteményét, vagy Kós Károly *Kalotaszeg és Erdély kövei* című, gazdagon illusztrált műveit, Kelemen Lajos idevágó rengeteg tanulmányát, följegyzését, céduláját.

Úgy lehet, túl sok irányban bomlott ki ez a megemlékező, de nem hinném, hogy Kelemen Lajos hagyatékától idegen szellemben jártam volna el, hiszen ő mindig mások érdekében, közügyekben emelte föl szavát. S mi volna ilyesmire jobb alkalom, mint az ő születésnapja?

Horváth János

Kortárs útlevelére

— ezt írta Radnóti Miklós címként az 1935-ben megjelent *Újhold* című kötetének utolsó verse fölé, s a cím alá rögtön az ajánlást: „A Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiumának, a növelő közösségnek, a barátainknak.” Utolsó, Szegeden megjelent kötete volt ez a külsejében is oly szép, Buday-metszetekkel ékes kis verses füzet. A Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiumának kiadásában jelent meg, akárcsak az ott töltött éveiből származó előző két kötete. Természetes és stílusos visszhangként adta a *Kortárs útlevelére* címet az egykori diáktárs, Baróti Dezső kötetének, annak a szép könyvnek, amely mint a három kötetre tervezett, nagylélegzetű monográfia első kötete a költő életének azt a szakaszát tárgyalja, melyet a Szegeden töltött évek zárnak le.

Ezek az évek a költő sokat hányatott és tragikusan végződött életének talán legnyugalmasabb éveit. Tanulmányait végezhetette és fejezhetette be azon az egyetememen, mely nemrég József Attilát eltávolította diákjai sorából. Akkor, a harmincas évek elején egy szerencsésebb konstellációban már egyre erősödött itt is az a szellem, melyben legalább küzdeni tudtak az olyan színvonalú professzorok, mint Sík Sándor, Várkonyi Hildebrand, Szent-Györgyi Albert, Imreh Sándor. Egyetemi pályafutását a költő már egy régebben megjelent kötete miatt indított sajtóperrel terheltlen kezdte. Szerencséjére azonban a kar dékánja ekkor éppen Buday Árpád, a Kolozsvárról odaszármazott történészprofesszor, s a költő így zavartalanul folytathatta egyetemi tanulmányait. Ekkor adatott meg Radnótinak a kézzelfogható odatartozás is egy kis közösséghez, mely elég sokféle friss szellemi táplálékot közvetített, de egyben elég bensőséges volt már csak méretei folytán is, hogy a bensőséges lelki kapcsolatok boldogító biztonságérzetét nyújtsa az érzékeny lelkű és árvaságában sokat szenvedett költőnek.

Radnótiról sokan és sokat írtak. Tragikus életét mesébe illően teljesítette ki költészete, mely főnixként még a fizikai megsemmisítést is túlélte a bori füzetekben. Eddig is sok méltatója akadt nálunk is, Erdélyben. Nemrég jelent meg Szilágyi Domokos szép Radnóti-kötete, s folyóiratainkban is mindegyre felbukkan a neve. Hol a bori haláltábor túlélői keresik emlékeikben a költő szelíd alakját, hol az ifjúság idézi verseit; legutóbb a *Korunk* 1977. évi augusztusi számában méltatja Pomogáts Béla a műfordító Radnótit, gyermekeink könyvespolcára pedig az ő átdolgozásában kerül új köntösben a régi kedves figura, Don Quijote. Erdélyi rokonsága, szűkebb pátriáját dokumentáló költői neve és még sok más szál mellett összefűz vele minket az a közösség is, mely a harmincas évek elején szellemét dajkálta, nevelte, vagy ahogy ő mondja: növelte.

Ennek a közösségnek sok kapcsolata volt az Erdélyi Fialatokkal származásában és későbbi, testvéri kapcsolataiban is. Az asztalunkon fekvő szép, új kötet illusztrációi is annak a Buday Györgynek a munkáiból kerültek ki, aki Kolozsváron kezdett rajzolni, és mindéig erdélyinek vallja magát.

A költő versére a könyv címe csaknem fél évszázad után visszhangzik, s a kötet izmosodott, sőt több kötetre tervezett visszaemlékezést hadd bővítsé tovább a „növelő közösségnek“ alulírott közkatona, aki akkor is elsősorban lelkes tag volt csupán, s ma is inkább átélő, mint alakító tagja a változó időknek. A könyv felidézte emlékei talán éppen ezért a hétköznapiok hitelességét gazdagíthatják.

Váran Tamara Viala

Életet és hitet üzen

Egy hosszú utazás emlékeivel érkeztem Szatmárra, Boér Ferenc Ady-estjére. Nem a mostani 250 kilométerre gondolok, a Szamos mentén, hanem még a jubileumi Korunk-évre, amikor együtt vonatoztuk körbe Erdélyt: a *Mondj igazat* műsor szatmári és kolozsvári bemutatója után jártunk például Marosvásárhelyen és Nagyváradon, Székelykeresztúron és Kézdivásárhelyen, végül eljöttünk a bukaresti Petőfi Házba. Naplót vagy műhelytanulmányt kellett volna írni ezekről a találkozókról. Mert e fellépések nagy többsége valóban találkozás volt, költészet és „fogyasztók” találkozása, előadóművész és közönség egymásra találása. Nem tudnám eldönteni, mire figyeltem nagyobb izgalommal, majd növekvő, erőt adó örömmel: Boér rendkívüli koncentrálására, új és új színeket felvillantó versmondására — vagy a hallgatóság átalakulására az előadó hangszerévé. Pedig hát sok minden választotta el a kolozsvári rádióstúdió versműsorokhoz szokott, értő közönségét a székelykeresztúri kis- s a kézdi nagydiákoktól, de még a nagyváradi Ady Endre kör irodalompartolót is a bukaresti, felelős funkciókat őrző értelmiségiektől. És mégis, mindenütt a legmaibb mához szóló közéleti költészet ünnepévé lett a régi és az új Korunk verseiből összeállított műsor. (Ha ezt mindenki — sok száz irodalom szakos tanár is — tudná, már régóta nem lehetne kapni az üzletben a *Mondj igazat* című Electrecord-lemezt!)

Most, a *Ki látott engem?* verscímmel beharangozott Ady-műsor szatmári meghallgatása után még inkább adósnak érzem magam Boér Ferencsel szemben. Bántóan hiányzik *A megtalált színház* kritikái, beszámolói közül az ő előadóművészi portréja, talán éppen „A vers színpada” fejezet éléről (egy könnyű kiadói nyomdai átfutásának ideje ugyanis a szerzőt csak önmaga előtt menti). Mert igaz, hogy az előtte, mellette versmondó művészeinkké lett színészek sem csak az egyéni sikerre, az önmegvalósításra gondolnak, de egyikükre sem érvényes oly egyértelműen ez az Ady-sor: „Amit adtam: örökség s nem divat.” Akárcsak a Korunk-versekre, Adyra is több mint egy évig készült Boér. S hogy jól készült Adyból, azt már a kétórás műsor összeállítása kétségtelenné teszi: versekből, publicisztikai és levélrészletekből szinte a teljes Ady Endrét idézte meg, élte újra — anélkül, hogy megpróbálta volna „eljátszani” a költő szerepét. Élet, vers, szerelem, harc — „kisintelligenciájú, behájasodott agyvelejű, rövidlátó praetorok” és „csordanépek” ellen —, tehát nem évfordulós kötelező tisztelgés. Az Ady-univerzum színscálájának sok színét villantotta fel, elsősorban azonban arra figyelt, „akinek a homlokán ott vigyázatlanokodik a Gondolat, akinek a szemeiből új érzések maglyája világlt”, s akit éppen ezért megpróbálnak belécsüszlyeszteni „a mélységes, a piszkos, az örvénylő árba”. A *Hunn, új legenda* költőjét állította a középpontba:

*Vagyok egy ágba szabadulás, béklyó,
Protestáló hit s küldetéses vétő:
Eb ura fakó, Ugocsa non coronat.*

A színpadkép is (Görgényi Gabriella tervezése) ezt sugallta; alacsony pódiumon piros pulpitus, az előlő, közönség felőli oldalán keskeny ülőke, rövid időre meg lehet pihenni deszkáján. Mögötte a falon még egy, hasonlóan egyszerű díszletelem: fatábla, rajta az évszám (1877—1919). Az utolsó vers elhangzása után odamegy a táblához Boér, széthajtja a „téma” két szárnyát — Ady fényképe néz most ránk. Olyan természetes, pőtzalan ez a mozdulat, amilyen az egész előadás.

Pedig veszélyes kísértésekkel kellett szembenéznie Boér Ferencnek. A közéleti Ady, a „harsány” Ady, a „modoros” Ady csábíthatta volna, hogy kiélje saját színészi hangját, hangerejét — akkor pedig menthetetlenül belesüllyed a politikai versmondás felszíni hagyományába. A másik gátló körülmény: a legnagyobb és legközvetlenebb Ady-versmondó előd, Latinovits Zoltán ma már közismert lemeze; megismételni lehetetlen, utánozni nem szabad, csak azért is másképp mondani öncsonkítás. És Boér, műsora döntő többségében, legyőzte e veszélyeket. *A fekete zongorát* éreztük csak külsőségesnek-modorosnak, s az *Aldásadás a vonaton* zoltára emlékeztetett közvetlenül Latinovitsra. Egyébként már mindjárt az elején tisztázta viszonyát Latinovits Zoltánhoz, amikor a *Hepe-hupás, vén Szilágyban* első szakaszát, mintegy idézetként, Latinovits-módra mondotta el, a másodikikat józanító közvetlenséggel értelmezte. Az egész előadás művészi csúcását jelentő *Krónikás ének 1918-ból* („Jaj, hogy szép álmok így en elszörnyülnek”) pedig már nemcsak fájdalmas zoltárként, de kemény figyelmeztetőül hangzott, továbbgon-

dolva, szándékosan felerősítve azt az „éneklő” stílust, amelynek először a zseniális színész és versmondó adott hitelt.

A váltások kiszámítottsága ugyancsak nagy szellemi és művészi teljesítmény. A *Krónikás ének* után elmondott próza-részletek („Csak szeretném, ha találkozna a szemem a világ költőinek szemével, akiket zavarnak, vagy akik hallgatnak”) magyarul szolgáltak, előkészítették az *Intés az őrzők*hez („Őrzők: vigyázzatok a strázsán”), az *Intés szegény legényeknek* („Most, a gyáva szemérmertlenség / Kurjongató rossz éjjelén, / Böcsületére jól vigyázzon / Minden nemes szegény legény”) s a *Tűz márciusa* („Életet és hitet üzen egy halottnak”) verses üzenetét. Általában kitűnőek voltak a próza—vers kapcsolások (legfeljebb itt-ott túl sok volt a prózából, levélből, így a pénz-motívum kiugratása, részletezése). A versre következő vers viszont — az összeállítás egysége érdekében — néha elmosta az önálló létre szánt Ady-művek struktúráját, az előadó nem hagyott időt felocsúdnunk, átváltanunk. De jó néhány felfedezéssel is szolgált: egy kevésbé ismert Ady-vers, *A ló kérdez* mai modernségére hívta fel a figyelmet, az *Egy ócska konflisban* szecessziós játékossága Boér előadásában kamaszos-öntudatos új szintet kapott, az *Iffjú szívekben élek* is megújult, annyi szavaltat után frissnek hatott, sőt, az *Elbocsátó szép üzenetben* szintén megtalálta kegyetlenség és higgadt ítélet irodalomtörténetileg is elfogadható előadói egyensúlyát. Boér Ferenc most fedezte fel magának végérvényesen, hogy a dühös erő nem feltétlenül hangerő kérdése (*E nagy tivornyán*), s hogy az érzelmes líra miképpen lehet végtelenül — nem szürkén! — egyszerű (*Add nekem a szemeidet*).

A *Ki látott engem?* közönségének nem maradhatott kétsége afelől, hogy Boér Ferenc — meglátta Adyt.

LÁSZLÓFFY CSABA

ELŐHANG A JÁTÉKHOZ

Egy Ady-sor jogán

Hányszor dobtak kockát
kártevő uracskák
szerencsére bizván azt
mi lett félig kaftán
s felét Bécs kiszabván
hordaték mint szűk malaszt

fagyoskodott jócskán
regén és borocskán
gerjedezvén eme nép
turul-révíletben
s vakond-rémületben
váltogatván végzetét

a múlt nemcsak méreg
annyit hát még kérek
néhány szép tett s szó jogán
legyen végre gondunk
ne múltunk ki mondjuk
„egy nagy bécsi lakomán“

ha nem! — enyéim közt
ellenségként küzdök
(még magyarul fáj a rim!)
megmaradok tűznek
engem visszahúznak
makacs költőeim.

A szerzőnek a Sárban veszett hó című rádiójátéka a kolozsvári rádióban hangzott el.